

PROČ TAK SNADNO? SILNÉ A SLABÉ STRÁNKY REVIZE VYKLÁDÁNÍ DIKTATURY KSČ A JEJÍHO NÁSTUPU V ÚNORU 1948

Petr Sedlák

Why Was It So Easy? The Strong and Weak Points of Revising the Interpretation of the Dictatorship of the Communist Party of Czechoslovakia and Its Accession to Power in February 1948

The main aim of this study is to provide an overview of historiographic treatment of the dictatorship of the Communist Party of Czechoslovakia by several contemporary historians. They criticise the current 'totalitarian-historical' interpretation and claim it is inaccurate and misleading because in order to provide a political legitimisation and social exculpation, it exaggerates the role and the extent of repression in this dictatorship. This critical tendency in current historiography can be seen as revisionist. The article evaluates the strong and the weak points of revision using the example of the immediate aftermath of the WWII, when the Communist dictatorship was beginning to take hold. The author addresses the question 'why was it so easy?', that is, why such a large part of the Czech society supported the dictatorship or stood by and did not protest against its establishment in February 1948. In particular, the study searches for historiographic options and dangers in the work of select revisionist historians on the level of theoretical questions and consequent methodological applications.

Petr Sedlák (*1980), učitel na ZŠ Praha Satalice, sedlakpetr@seznam.cz

Keywords: revisionism, Communist Party of Czechoslovakia, dictatorship

Tento text je zamýšlen jako ohlédnutí za dějepisným vykládáním diktatury KSČ v Československu, zvláště v období jejího nastolení během let bezprostředně po skončení druhé světové války. V rámci tohoto výkladu zkoumám trend, který je možné rozeznávat v poslední době jako specifický přístup k tématu ze strany některých českých i jiných dějepisců. Tento trend zde ale není možné rozlišovat ostře, jako zvláštní dějepisnou školu či proud. Pouze orientačně lze jmenovat jeho zástupce, jimiž jsou otevření kritikové takového historického výkladu

skutečností spojených s diktaturou KSČ, který má být podle nich v české současnosti dominantní, a líčit tuto diktaturu v duchu teorie totalitarismu, tzn. jako režim, jehož stabilita stála a padala s mocným represivním aparátem. Zároveň tito kritici vymezují a aplikují alternativní interpretace poválečné minulosti. Dějepisné zhodnocení těchto interpretací je konkrétním předmětem tohoto pojednání. S vědomím zjednodušení hovořím o tomto trendu a interpretacích jako o revizi a o těchto kritikách jako o revizionistech.

Než se pokusím zhodnotit, v čem jsou silné a slabé stránky revize, je důležité obšírněji předznamenat několik souvislostí. Revize neznamená pouze dějepisný trend a interpretace, nýbrž i přístup k minulosti se značnými přesahy. Předně, revizionisté zdůrazňují povahu a funkci vykládání minulosti a vzpomínání jí jako důležitého hodnototvorného a normativního procesu, který vychází ze současnosti. V tomto ohledu je pro ně příznačné vymezovat údajně dominantní výklad komunistické diktatury jako antikomunistický a soudit jej jako legitimizační nástroj současného – zvláště pravicově orientovaného – politického establishmentu. Ten jej má využívat k vysvětlení a oprávnění vlastní existence a posvětit jeho vládu před veřejností, které má pomáhat ostré vymezení vůči totalitární minulosti identifikovat se jako oběti komunismu, a vykoupit se tak ze své tehdejší konformity (exkulpace). Revizionisté mohou stavět proti údajně účelově zažitému „totalitárněhistorickému“ narativu o svobodném člověku v demokracii a jeho útlaku v diktatuře výklad jiný, založený na pojetí společenského vývoje, jak je obsaženo mimo jiné v teoriích industriální společnosti či projektu moderny. Obvykle přitom vycházejí z předpokladu, že v západním světě probíhá od dob osvícenství obecný proces modernizace. Motorem procesu má být životně-stabilizační nutkání lidí naplňovat pověstné „velké myšlenky“ za účelem přetvoření jejich světa do podoby racionálně poznaného (odkouzleného) místa, které mohou komplexně předvídat a sociálně-inženýrsky jej řídit a plánovat. V tomto ohledu lze moderní demokracie a diktatury, tedy ve zjednodušeném smyslu „kapitalismus“ a „komunismus“, chápat a porovnávat jako dva projekty moderny: oba systémy mají vycházet a podněcovat poptávku svých obyvatel po moderně uspořádané společnosti, v níž jsou si lidé rovni politicky a sociálně, poměry jsou pro ně přehledné a přejí jejich seberealizaci.¹ Ideologická

1 JAROSLAV KLOFÁČ, VOJTĚCH TLUSTÝ, *Soudobá sociologie. II, Teorie průmyslových společností*, Praha 1967, s. 445: „Každá průmyslová společnost [tzn. společnost ustavená na ideji rovnosti a demokracie] je v určitém ohledu nucena prosazovat rovnostářské ideje, protože nespocívá na zákonem uznané nerovnosti a dědičných postaveních, nýbrž na funkcionálním základu. Přitom však zároveň vznikají stále nové kolektivní organizace jako součást hierarchických struktur. Každá společnost potřebuje ideologii, aby překlenula rozpor mezi skutečnými životními podmínkami a ideálem rovnosti.“

pojetí rovnosti a konkrétní realizace rovnosti má být přirozeně věc druhá; proto se liší vyplnění společného ideálu v praxi, přičemž jej tato může i zcela zdeformovat a protirečit mu, jak se nejednou stalo nejen v dikci diktatur s drastickými důsledky pro život dotčených lidí.²

Čistí revizi proto znamená poznávat přístup k minulosti, jehož zastánci zdůrazňují odbornost svých teoretických východisek a odmítají schéma o dobrém a zlém v dějinách. Činí tak například Jakub Rákosník, když hovoří o genetické příbuznosti sociálních systémů na Západě a Východě v období 60. let 20. století, kdy se měly oba systémy přibližovat v éře dočasného oteplení v mezinárodních vztazích (konvergenční teorie).³ Obdobně Matěj Spurný nastiňuje ve své práci o vztahu českého státu a společnosti k etnickým menšinám mezi léty 1945–1960, v čem je vhodné přehodnotit (revidovat) stávající chápání příčiny nástupu komunistické diktatury v únoru 1948 jako promyšleného politického tahu KSČ. Spurný polemizuje s tezemi o nástupu a udržování diktatury pouze skrze mechanické používání represivního aparátu a prostřednictvím trvalé manipulace veřejným míněním: „Nástroje, jež moderní diktatura používá, avšak jen zřídkakdy sama vynalezla; bývají pouhým dotažením, přetvořením či odlišným zacílením elementů, jimiž disponuje nebo které legitimizuje moderní společnost jako taková. Tedy společnost charakteristická trvalým bojem se vším neznámým či špatně zachytitelným a touhou po pořádku, jasném řádu, klasifikaci a definovatelnosti.“⁴ Spurný a někteří další historikové tudíž nehovoří o „totalitě“, nýbrž o „socialistické diktatuře“, aby zdůraznili povahu režimu mezi léty 1948–1989 jako jedné z forem moderně uspořádané společnosti.

2 Podle ZDEŇKA NEBŘEŇSKÉHO, *Revoluční kultura, reprezentace nového člověka a proměna panství 1945–1956*, in: *Únor 1948 v Československu: Nástup komunistické totality a proměny společnosti*, (edd.) Jiří Kocian, Markéta Devátá, Praha 2011, s. 262, projekt nového člověka v komunistické diktatuře, tzn. projekt dozajista moderní a osvícenský, jenž je stejné povahy jako americký ideál hraničáře, narušil tři typy sociálních vztahů, které normativně zakládaly „občanskou společnost evropské moderny“: intimita, rovnost a odlišnost.

3 JAKUB RÁKOSNÍK, *Sověťizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*, Praha 2010, s. 16: „Tato teorie je velmi dobře schopna akcentovat společné rysy welfaristických režimů na obou stranách železné opony a diagnostikovat, nakolik byly otázky majetkové distribuce, sociálního pojištění nebo prudké tempo růstu podílu sociálních výdajů v rámci státního rozpočtu důležitým nástrojem udržování či dosahování politické stability.“

4 MATĚJ SPURNÝ, *Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960)*, Praha 2012, s. 17.

Případné polemiky, zda a v čem se poptávka většiny společnosti po spořádaném bytí projevila v bezproblémovém nástupu komunistické diktatury v únoru 1948 a jakými způsoby ji držela nad vodou zvláště v období normalizace, nemají zdaleka jen akademický význam. Zopakujme, že revize se nezhmotnila jako historický výklad soudobých dějin Česka ve vzduchoprázdnu, nýbrž v kritice stávajícího výkladu v duchu teorie totalitarismu, obviňovaného jako výklad na společenskou či přímo politickou objednávku. Taková kritika a revize obecně ale zesilují odpor jiných historiků a institucí, což se ukázalo v tomto roce (2013) v souvislosti s děním v Ústavu pro studium totalitních režimů.⁵ Revidované výklady minulosti přirozeně znepokojují všechny, kteří reagují na porovnávání některých aspektů života před listopadem 1989 – ať již v duchu modernizační teorie, či jakkoli jinak – se znepokojením. Pociťují jej jako neakceptovatelné srovnávání, přičemž důraz revizionistů na chápání předlistopadové doby nikoli jako totality, nýbrž jako socialistické diktatury (nutné poznávat též v rovině sociálních a kulturních dějin) podle nich upozaduje či přímo zpochybňuje fakta, že tuto dobu určovala represe a člověk byl silně omezen na svobodě. Obavu ze srovnávání přitom posiluje vědomí, že četná veřejnost smýšlí o „životě za komunismu“ nostalgicky a nemusí být schopna kriticky porovnávat aspekty takového života se současností, zvláště přijde-li na rovinu materiálních možností (co si člověk nemohl dovolit dříve, není mu dnes přáno z ekonomických důvodů). Některé instituce začaly ve výsledku proti zdánlivému oslabování antikomunistického narativu mobilizovat veřejné mínění, například uspořádáním kampaně „Proti ztrátě paměti“.⁶ Kdy, když ne právě nyní, je příhodná chvíle pokusit se zhodnotit revizi vykládání diktatury KSČ a jejího nástupu v únoru 1948 z dějepisného hlediska.

* * *

V současné situaci, kdy jsou naše poznatky o „životě za komunismu“ nutně zploštělé vlastními vzpomínkami a průmětem jeho rozličných a neřídko konfliktních mediálních obrazů, by měla být revize takových poznatků vedená z odborných pozic opatrně vítána. V tomto textu to usiluji dokázat na příkladu

5 Srovnej polemiky s argumenty revizionistů: JAN ADAMEC, *Nedorozumění s totalitou*, Lidové noviny 27. dubna 2013, s. V/25; JIŘÍ PEŇÁŠ, *Proč jsme neměli hole v ruce*, Lidové noviny 15. června 2013, s. V/25.

6 Kampaně „Proti ztrátě paměti“ připravila společnost Člověk v tísni a jejím vyvrcholením byl pochod Prahou konaný 27. června 2013.

období, které předcházelo nastolení diktatury KSČ v únoru 1948 a únorovým událostem samotným. Je to krátké období tzv. třetí republiky, v němž se diktatura zrodila. Právě zde se může revize historiograficky osvědčit či selhávat jako první, neboť se stále nedaří odpovědět na pro toto období klíčovou otázku: Proč tehdy lidé masově podporovali KSČ a v nadpolovičním počtu byť svojí pasivitou pomohli uskutečnit nástup diktatury? Nástup komunistické diktatury – dějinná skutečnost významná pro Čechy stejně jako ustanovení a expanze nacionálně-socialistického státu pro Němce – nelze donekonečna vysvětlovat v příliš abstraktních meta-historických průměrech, například jako důsledek slabé chvíle národa opojeného euforií konce války či jako výsledek jeho manipulace chytrou propagandou, či snad jako projev rozvolnění hodnot a akceptování zla, čemuž měl přispět odsun Němců atd. Takové závěry nepomáhají uspokojivě vysvětlit například to, čemu se měl podívat tehdejší americký velvyslanec v Praze Steinhart: proč se, s výjimkou několika studentů a hrstky dalších, nikdo, prezidentem počínaje, veřejně nepostavil na obranu svých politických svobod? Únor proběhl, jak mimo jiné podotkl Pavel Tigrid, nekrvavě a snadno. Stran záhadně bleskového únorového převratu si dlužíme přesvědčivou lekci z toho, jak se diktátorský režim (snadno) rodí, roste a zakoření, ale i odumře a seschne, tj. odpovědi na pověstnou otázku: Proč tak snadno?7

Silné stránky revize

Uznáme-li, že vykládání nástupu komunistické diktatury v Československu je dnes zatíženo teorií totalitarismu a prizmatem antikomunismu, můžeme uvítat revizi jako důležitý impuls k výběru témat a přístupů, na jejichž základě se dá možné sestoupit hlouběji k původu této diktatury a potažmo si zodpovídat věrohodněji otázku: Proč tak snadno? Jak konkrétně? Michal Pullmann ve své knize deklaruje cíl zohlednit smýšlení a postoje veřejnosti jako důležitý faktor k poznání povahy normalizačního režimu v Československu v 80. letech 20. století. Vychází přitom mimo jiné z tezí Michaila Bachtina o vztazích a postojích běžné populace k oficiální ideologii, chápané jím jako jakási sémantická kostra daného režimu. Vyjádřeno zjednodušeně, základním pojítkem jeho teze je existence po-

7 Touto otázkou nazval svoji sociologickou esej o stavu československé společnosti převážně v 80. letech Ivo Možný, aby naopak zdůraznil zdánlivě překvapivou podporu veřejnosti, jíž se dostalo demontáži komunistické diktatury v listopadu 1989 a později – IVO MOZNÝ, *Proč tak snadno: některé rodinné důvody sametové revoluce*, Praha 1991.

třeby lidí postavit se k oficiálním idejím s ohledem na vlastní prospěch v jejich běžném životě. Nejde však jen o účelové jednání v materiální rovině, tzn. o konformní chování, ale komplikovanější strategie, které mají lidé volit s ohledem na oficiální diskurz například v potřebě vysvětlit si a hodnotit své jednání v rámci daných poměrů, tedy dát věcem smysl. Pullmann vychází z pozice, že člověk samotný není mechanickým objektem vnějších vlivů, zajatcem mocenských struktur, ale jako aktivní subjekt zapletený v sociálních sítích sám spolurozhoduje o svých postojích a jednání.⁸

Nikoli náhodou obracejí historici, které lze více či méně spojit s revizí, svoji pozornost k lidem samotným jako k dějinným aktérům a pouští se nově do starých témat tak, aby zohlednili to, jak tito lidé vnímali politické události a společenský stav či vývoj ze středu svého žitého světa. To není samo o sobě ničím novým. Odpovídá to tradičnímu modelu rozlišovat a rekonstruovat historickou skutečnost jednak v rovině idejí, jednak jako realitu samotnou, tzn. jako proměnu duchovní formy v praktický obsah. Invencí je zde ale promyšlení, jak konkrétněji se tyto dvě entity mohou prolínat a spolu souviset s ohledem na rozložení moci a sociální vztahy v daném režimu. To znamená rozvíjet tradiční model za hranice divergentní redukce, v níž jsou ideje a realita konfrontovány jako dva odlišné světy: oficiální či ústřední diskurz, jehož uskutečňování v praxi skrze správní a bezpečnostní aparát státu naráží na jakoby přirozený odpor široké veřejnosti, která si (o tom) myslí své, případně se naučí přizpůsobovat ideje v přetvářce ke svému materiálnímu postupu.

„Není tomu jen tak, že by ústřední ideologické diskurzy formovaly politická rozhodnutí a ta ovlivňovala každodenní život lidí,“ konstatoval v závěru své knihy Matěj Spurný, který jako jeden z jejích cílů deklaroval „zachycení hlubších kontinuit (nebo naopak diskontinuit) v myšlení i jednání [tzn. veřejnosti], které překračují tradiční mezníky politických dějin“.⁹ Zvláště ve druhé části své knihy o českém pohraničí po skončení války Spurný vyjadřuje záměr toto téma, již

8 Srov. komentář Catherine Epstein, která ve svém přehledu o tendencích ve výkladech východoněmecké diktatury konstatuje, že se v nich střetává jednak politicko-dějinné pojetí jakoby mechanické povahy a působení diktatury východoněmeckého režimu v životech dotčené společnosti, tzn. jakoby zvenjšku, jako „totalitarizace“, jednak názory, že moc režimu se mezi lidmi uplatňovala až vzhledem k poměrům a zájmům mezi nimi samotnými, tzn. zevnitř, nejspíše jako utilitarismus. Druhý interpretační okruh mají nejvíce prohlubovat kulturně a antropologicky orientované sociálně-dějinné přístupy a mezi nimi především každodenní přístup – CATHERINE EPSTEIN, *Review: East Germany and Its History since 1989*, *The Journal of Modern History*, 3/2003, s. 634–661.

9 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 17.

několikrát a důkladně podané tradičně v pracích svých předchůdců, nahlédnout jinak, s ambicí „zachytit myšlenkový svět a sociální praxi, na jejichž pozadí se utvářely složité vztahy mezi starými a novými menšinami, mezi menšinami, většinou společností a politickými strukturami nastupující diktatury“.¹⁰ Spurný tak jde dál za „realitu bývalých Sudet“, za realitu, která „zprvu tvořila od dobových vizí značně oddělený svět“.¹¹ Spurný obě polohy osidlování pohraničí sice rozvádí v samostatných kapitolách jako „program“ a „každodennost“, avšak v další kapitole zaměřuje historickou skutečnost ve třetí rovině jako „dobové obrazy“. Tematizuje zde skutečnost, že vnímání historické reality může vycházet z obou předešlých entit, neboť její výsledné obrazy a reflexe „jsou vykreslovány lidmi, jejichž habitus vyrůstá z dobových ideálů, kteří ale zároveň v různé míře prožívají těžkosti osidlování a porodní bolesti nové pospolitosti“.¹² Autor tak zamýšlí zachytit jejich myšlenkový svět a sociální praxi na základě analýzy „souvislostí i diskrepancí mezi programem, každodenností a dobovými obrazy osidlování“.¹³ Tento způsob promýšlení společenské skutečnosti, tj. „jak ji viděli lidé samotní“, je nejen pro něj zásadní pro tvoření závěrů o diktatuře samotné. Spurný vynáší všednodenností založené postoje a jednání lidí jako činitel, který vytvářel dokonalejší stabilitu režimu a umožnil jeho nástup k monopolizaci moci spíše než teror a ideologická manipulace.

Průběžně shrnuto, revizionisté se chtějí oprostít od jednostranného pohledu na minulost a vybízejí k novému zhodnocení vztahu režim–obyvatelstvo. Jejich příspěvek k poznání této minulosti primárně nespočívá ve využití duálního zarámování historických skutečností do modelu sestávajícího z ideologické roviny a světa praxe. Je jím upozorňování na to, že oficiální svět a každodennost nestojí nutně v protikladu, ale existuje mezi nimi souvislost a vzájemně se (spolu)utvářejí. Matěj Spurný se to pokouší vyjádřit příkladem: „V rámci běžné lokální praxe,

10 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 18: „Tyto kontinuity sdílených představ nebo politických praktik totiž mohou být klíčové pro porozumění zdrojům legitimacy socialistické diktatury, která relativně stabilní panství nemohla zakládat pouze na všemocnosti represivního aparátu.“

11 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 31: „Rétorika a skutečnost utváření nové společnosti v českém pohraničí po druhé světové válce jako by psaly dva různé příběhy, které se jen tu a tam vzájemně propojí, aby šly dál svou cestou.“

12 Proč tomu tak bylo konkrétně, může vystihovat obsahová upoutávka na přebalu Spurného knihy: „Jak poválečná touha po očištěté společnosti a přístupnost násilným řešením otevřely cestu k diktatuře. Počátky státního socialismu tak v knize nejsou líčeny tradičně, jako mocenské vítězství jedné strany v únoru 1948 a import ze Sovětského svazu, ale především jako odpověď na poptávku velké části české společnosti.“

13 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 31.

v obcích a maloměstech, na místních národních výborech nebo v komunikaci mezi úřady, bezpečnostními orgány a třeba státními statky jsou přejímány, reprodukovány a modifikovány významy, které mohou působit na politická rozhodnutí, ale rovněž, v dlouhodobé perspektivě, na proměnu ideologie.¹⁴

Moc zde přitom není ničím hodnotově záporným a primárně zdrojem útlaku. Moc, mocenské vztahy a jejich působení (bezprostředně i na dálku) jsou sociální veličinou, bez níž by život ve společnosti neexistoval. Tak to definuje představitel sociohistorie Gérard Noiriel a upřesňuje: „konkurenční boje, soutěživost mezi lidmi za účelem dosažení bohatství, moci či privilegií vždy utvářely centrální bod společenských vztahů“.¹⁵ Noirielovi a revizionistům je společná výzva hodnotově neutralizovat kategorii moc, chápanou dosud spíše jako neživotná a trestající entita, tvrdě dotírající na veřejnost z totalitního ústředí (totalitní či komunistická anebo prostě jen státní moc).¹⁶ To znamená nově přehlédnout polohy a míru konformity obyvatelstva směrem na veřejnost a uzavřenost subjektivního a citového života jednotlivců dovnitř.

* * *

Posuňme nyní náš výklad na metodologickou úroveň a ptejme se, v čem může spočívat využití revize v samotném dějepisném výkladu. Michal Pullmann vymezuje cíle své knihy jako poznání toho, „jak lidé vyjadřovali svoje intuitivní představy o naplněném životě, jakými způsoby formulovali své požadavky, s kým se spojovali a proti komu – zkrátka jak na každodenní úrovni bojovali o své uznání“. Příspěvek jeho „knihy k dějinám socialistických diktatur“ podle něj spočívá v rekonstrukci „spojení“ a zachycení „dynamiky“ ideologického (politického, režimního) diskurzu, zde konkrétně „reformní rétoriky přestavby“ s tím, jak byl vnímán a interpretován ve všedním životě obyvatelstva.¹⁷ Autor knihy vynáší „každodenní život většinové společnosti jako činitel, který vytvářel v mnoha ohledech dokonalejší stabilitu režimu než teror a ideologická manipulace“.¹⁸

14 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 31, 337.

15 GÉRARD NOIRIEL, *Úvod do sociohistorie*, Praha 2012, s. 15.

16 Nemálo na tom, že k negativnímu chápání moci přispěla halasná propagace ideje před listopadem 1989, že veškerá moc ve státě patří pracujícímu lidu.

17 MICHAL PULLMANN, *Konec experimentu. Přestavba a pád komunismu*, Praha 2011, s. 17.

18 M. PULLMANN, *Život v komunistické diktatuře. O povaze a proměnách současných dějin po roce 1989*, Dějiny a současnost 2011, č. 12, s. 15. Ve své knize *Konec experimentu*, s. 16, Pullmann zmiňuje „tzv. dějiny všedního dne“ jako hlavní zdroj dokladů o tom, že lidé před rokem 1989 nežili jen vyprázdněné životy ve stínu všemocného „režimu“.

Jedním z praktických nástrojů se tak zdá být revizionisty samotnými vynášena každodennost. Ta se v jejich pojetí zdaleka neomezuje na etnografický popis života obyčejných lidí, ale znamená spíše bezprostředně žitý rozměr, mikro-historický kontext, v němž se nachází klíč k poznání makro-historických jevů. Člověk ve všednodenním matrixu nevystupuje jako pasivní loutka ovládaná „mocipány“, ale jako více či méně svobodně jednající a smýšlející podílník a spoluautor skutečností, z nichž se tato společnost a režim ve výsledku skládají. Někteří čeští revizionisté se v tomto přístupu prakticky inspirovali německými kulturně-historickými přístupy k dějinám tamních moderních diktatur, zvláště té ustanovené po válce ve východním Německu. Samotní čeští historici se podíleli na společném projektu postupimského a pražského institutu pro studium soudobých dějin, nazvaného „Socialistická diktatura jako myšlenkový svět“.¹⁹

Jaký interpretační nástroj může každodennost konkrétně představovat? Je to nástroj k mikro-historickému zaměření toho, jak lidé v každodenně určených a rytmizovaných životních situacích, v bezprostřední konfrontaci s režimními institucemi a jejich „politickým“ dávali skrze své jednání a postoje vědomě či nevědomě smysl stávajícímu (sociálnímu) stavu věcí, aby jej případně akceptovali a shledávali normálním, a ve výsledku tak přispěli k fungování a stabilitě režimu v makro-historické rovině.²⁰ Matěj Spurný ve své knize popisuje osidlování pohraničí po válce jako „poněkud jiný proces, než byl zamýšlen“, tedy míněno ústředními orgány. Činí tak proto, aby zvláště na základě dobových situačních zpráv ukázal „podoby každodennosti“ jako reality vzdorující „centrálně a racionálně řízenému procesu“, tj. plánovanému osidlování těmito orgány.²¹ Spurný přitom přesahuje tradiční výklad osidlování pohraničí jako historie zmařených a zneužitých idejí v samotné osidlovací praxi. V jeho podání osidlování vystupuje jako extrémně ambivalentní a dynamický proces. Vyjádřeno jinak autorem, co jedni považovali za zmar, mohli jiní hodnotit pozitivně, případně se těšit (či nikoli) i skutečnostími jinými.²²

19 MICHAL KOPEČEK, PAVEL KOLÁŘ, *Projekt „Socialistická diktatura jako myšlenkový svět“*, Soudobé dějiny 2012, č. 2, s. 189. Institucionálními plniteli projektu (2007–2010) byl Ústav pro soudobé dějiny v Praze a Centrum pro výzkum soudobých dějin v Postupimi.

20 M. KOPEČEK, P. KOLÁŘ, *Projekt „Socialistická diktatura jako myšlenkový svět“*, s. 191.

21 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 48.

22 Podle M. SPURNÉHO, *Nejsou jako my*, s. 50, situační zprávy odrážely oscilaci sebepojetí jejich autorů z řad správních a bezpečnostních orgánů, které se „snadno vychýlilo na jednu stranu, buď k pocitu úspěšného stvořitele nového života, nebo do hysterie a strachu z totálního rozkladu“.

Každodennost chápána širěji a promyšleněji, tzn. jako bezprostředně a dynamic-ky žitý kontext běžné populace, může prohlubovat její tradiční chápání jako místa, v němž lidé vnímali „zdola“ pověstné velké dějiny. Zopakujme, že i revizionisté dosazují každodenní rozměr historické reality do dichotomicky pojatého vztahu s tím, co přichází „shora“, a mají ambice postihnout, jak režim vznáší a prosazuje prakticky nárok na své uznání ze strany obyvatelstva. Usilují ale o to jít dál než za koncepci „společenské smlouvy“ (M. Pullmann).²³ Za prvé zdůrazňují, jak mnoho se skutečnosti „shora“ a „zdola“ prolínají a jsou souvztažné a oficiální diskurz postupuje lidovým smýšlením, až jsou v některých významech dokonce zaměnitelné. Zaměřují se tudíž i na příčiny a projevy sblížení a harmonizování všednodenních zájmů a potřeb širokého obyvatelstva s bezprostředními nároky institucí napojených na vládnoucí aparát. Těžko nepřikývnout, že jsou to lidé samotní, kdo udržuje režim u moci a systém v chodu právě svojí všednodenní pracovní a jinou rutinou, pokud pociťují dlouhodobě jako dostatečné své životní zajištění a zbývá jim prostor pro seberealizaci v oblasti hmotných i duchovních statků. Je tudíž nábíledni, že se tito lidé nemuseli automaticky bránit oficiálním a ideologickým významům a řeči. Poznávat každodennost znamená dobrat se míry a podob takového uspokojení skrze konkrétní sociální praxi a následně diagnostikovat povahu a stabilitu jednotlivých diktatur na místní a potažmo státní úrovni.

Revizionisté tudíž nechápu každodennost, kde se tento vztah dynamicky a dialekticky naplňuje, jako protiklad ke světu „panství“, nýbrž, řečeno s německým historikem Martinem Sabrowem, jako „jeho komplementární odvrácenou stranu“.²⁴ Je to právě každodennost, v níž lidé podle německého historika vnímají a prožívají skutečnost jako samozřejmou, něco daného, a kde „se vnější politické ovládnání přetváří v internalizovanou sociální praxi“, tzn. že se lidé naučí brát režim jako něco daného, samozřejmého a normálního; ve všednodenních situacích jej přestávají vnímat jako vnější nárok, byť – opět zdůrazněno – nelze mluvit o plném ztotožnění s režimem, neboť, jak Sabrow dodává: „ovládání přisuzují záměrům vládců vlastní, svébytný smysl“.²⁵

23 M. PULLMANN, *Eroze diktatury v době přestavby. Krize vládnoucích elit a rozpad ideologického konsenzu v Československu (1986–1989)*, Soudobé dějiny 2012, č. 2, s. 258.

24 Srov. MARTIN SABROW, *Socialismus jako myšlenkový svět. Komunistická diktatura v kulturněhistorické perspektivě*, *Socialismus jako myšlenkový svět*, Soudobé dějiny 2012, č. 2, s. 202.

25 Každodennost má být „současně prostorem, kde se den co den stonásobně přetvářejí a působí struktury ovládnání – v každodennosti se panství projevuje jako sociální praxe a sociální praxe jako panství“ – M. SABROW, *Socialismus jako myšlenkový svět*, s. 202.

Hledáme-li například odpověď na otázku, proč nemalé množství lidí-nekomunistů přijalo poměrně snadno a dokonce s ulehčením mocenskou monopolizaci v únoru 1948, může být pro nás v tomto ohledu inspirativní opět jeden ze závěrů Matěje Spurného. Ten tvrdí, že veřejnost v pohraničí mohla převrat vnímat nikoli politicky a lidsko-právně, jako hrozbu pro její svobodu, nýbrž jej akceptovala jako volání po pročištění politického napětí v zemi, a to jako „zprehlednění prostoru“. Pozitivní roli v tom mohl sehrát fakt, že únorové čistky neměly pouze politický rozměr, ale postihly i četné osoby, vnímané dosud v osídlovaném pohraničí jako symbol stranicky chráněné korupce po květnu 1945. Díky zvážení každodenního pohledu tehdejších lidí je Spurného závěr přesvědčivý: *Velku však budila poúnorová opatření v řadě nových osídlenců důvěru a naději na konsolidaci poměrů.*²⁶

Za druhé, tekutý obsah sociální praxe obyvatelstva lze v širším kulturně-historickém (revizionistickém) pojetí promýšlet ještě jinak. Podle Martina Sabrowa je nezbytné v tomto ohledu překlenout vztah „výkon moci“ a jeho „akceptace“, a to „jednotným mentálním horizontem, jenž se celkově vymykal dobovému vnímání a tím unikal kontrole jak vládnoucích, tak ovládaných“.²⁷ Co má autor konkrétně tímto horizontem na mysli, co jej má utvářet? Jsou to „tradované zvyklosti“, „naučené praktiky“, „závažné hodnoty“ a „jazykové konvence“, tzn. předpolitický rozměr sociální praxe.²⁸ Právě zde, v myšlenkovém světě nejširší populace se měla diktatura rozprostřít nejpevněji, integrovat jej a reprodukovat se, a to jako „předvědomá akceptace“ režimu ze strany lidí. Mělo se tak dít opět v nescetných a rozličných všednodenních podobách, v nichž s oficiálními projevy režimu lidé přicházeli do styku na úřadech, v práci a ve veřejném prostoru obecně, neposledně i v soukromí. Zde si měli lidé jednotlivé skutečnosti, například represi nepohodlného obyvatelstva anebo ideologické kampaně, zvnitřnit a obvykle je přijmout jako samozřejmé a nutné, ve snaze uhájit své vlastní postavení, s (ne)vědomím, že se jinak vystavují riziku postihu, aniž by ale museli konkretizovat nebezpečí jako „komunistické“, ale jednoduše jako to ze strany (nynějších) mocných či pánů. Podle Sabrowa právě zde, „ve svůdnosti samozřejmých způsobů kolektivního myšlení a forem sociální praxe, které dovolují vydávat nejisté za nesporné a tím chrání před zpochybňováním“, se nachází tajemství moderních diktatur, a tedy i odpověď na otázku, proč tak snadno.²⁹

26 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 64 a 65.

27 M. SABROW, *Socialismus jako myšlenkový svět*, s. 203.

28 M. SABROW, *Socialismus jako myšlenkový svět*, s. 203.

29 M. SABROW, *Socialismus jako myšlenkový svět*, s. 204: „Chceme-li tedy přijít vztahu mezi každodenním jednáním a legitimizací panství na kloub, musíme si klást otázku, jak ve „století extrémů“ (Eric Hobsbawm) vznikaly systematické specifické formy normality.“

Historiky-revizionisty jsme tudíž vyzýváni, abychom se chopili každodennosti jako jednoho z klíčů k poznání povahy moderních diktatur, neboť všednodenní situace a jednání lidí jsou pomyslným „prostorem vyjednávání“ či „rámcem manévrování“, v nichž se tito lidé stále a znova pokoušeli o „naplňování životních strategií a jednání“. Měli tak činit v „mantinelech“ či „mezích“ vytyčených politickým režimem, avšak v důsledku jejich spíše pragmatického uvažování a praktického jednání než ideologické indoktrinace či rezistentně založeného idealismu, tedy v mezích jejich „mentálních horizontů“ a „emocionálního a sociálního prostoru“. Výsledkem každodenního života v diktatuře se mohla stát celá škála „postojů“ a konkrétního „jednání“ či „chování“, tzn. „praktik“ a „taktik“, „situačních klíčů“, nastolovaných „sebe-regulačními mechanismy“. Tak si mají lidé ve svém žitém prostoru uzpůsobovat věci kolem sebe, a to včetně toho, co přichází jako oficiální a jistěné sankcemi ze strany režimu.

Slabé stránky revize

Zvažme dále slabé stránky revize, opět v rovině teoretických východisek a metodologických aplikací. Přijde-li na teoretická východiska, Michal Pullmann ve svém článku v časopise *Soudobé dějiny* z roku 2008 dochází k závěru, že jedním ze záporných důsledků dominance „totalitárněhistorického vyprávění“ v polistopadovém dějepisectví poválečných dějin je deficit progresivních sociálně-dějinných východisek a postupů k jejich výkladu.³⁰ Pozitivistické a politické dějepisectví má mít navrch nad sociálními nebo kulturně-historickými přístupy k tématům z těchto dějin. To je neoddiskutovatelné. Pro výkladový proud v dějepisectví soudobých dějin je snad i charakteristické oddělovat mocenské struktury KSČ na jedné straně a bezmocnou veřejnost skrčenou před represivním aparátem „totalitního“ režimu na straně druhé. Přesto v nás mohou obraty o „totalitárním paradigmatu“ vlastním „většinou dějepisců“ vyvolávat pochybnosti, zda se nejedná o přílišná a nekritická zjednodušení.

Pochybnosti v nás může vzbudit zvláště způsob, jakým se záměr revize stávajícího hlavního proudu výkladu témat spojených se „socialistickou diktaturou“ naplňuje a stává se sdíleným jako východisko pro širší skupinu historiků-revizionistů.

30 M. PULLMANN, *Sociální dějiny a totalitárněhistorické vyprávění*. Cílem Pullmannova textu je ukázat, že „totalitárněhistorický“ narativ se projevuje ve třech oblastech: „relativní okrajovost sociálněhistorického bádání v českých soudobých dějinách“, „téměř úplné vytěsnění zahraničních diskusí a „snadná politická instrumentalizace českých soudobých dějin“.

Jsou to některé termíny a obraty, jejich dikce, které nás mohou utvrdit, že tito historici nejsou vedeni pouze úsilím narysovat své téma a prosadit nový přístup k jeho výzkumu jako pokud možno co nejvýznamnější inovátorský příspěvek. Výsledek působí ve skutečnosti jako přehnaně emotivní vymezování nad rámec přijatelného zjednodušení skutečné povahy kritizovaného mainstreamu, pokud jej tito historici vydělují a formulují jako jeden blok hodnotových a odborných negativ, aby vůči nim následně prezentovali svůj přístup jako součást nejen novějšího, ale i hodnotově vyspělejšího a odborně kvalitnějšího výkladového proudu. Impulz může přijít ostatně i ze zahraničí: „Tušíme tudíž, že ne každý čtenář, živený antikomunistickou rétorikou posledního dvacetiletí, ochotně přijme naše nestranné zpracování nebo příležitostné odmítnutí ‚teorie totalitarismu‘, která se zdá v současné české historiografii takřka všudypřítomná,“ konstatují v úvodu českého překladu své knihy *Kominternu* historici McDermott a Agnew.³¹

Hrozba zjednodušení spočívá v účelovosti, s jakou se revizionisté mohou vymezovat vůči všemu, co je spojené s teorií totalitarismu, byť tak činí nikoli přímo, jsou výmluvní ve své snaze podat své téma i přístup jako dějinnou reflexi, tedy nestranně, a svoje vymezení kódují v teoreticky inovativních (kulturně-historických) termínech. Příznačným je v tomto ohledu způsob, jakým nazývá a promyšlí hodnotově živě vzpomínání a výklad poválečných dějin v úvodu své knihy *Hledání ztraceného smyslu revoluce* o tzv. marxistickém revizionismu Michal Kopeček. Autor knihy uznává, že „způsobů a forem zpracování osobního či dějinného traumatu, jakým čtyřicetiletá vláda socialistické diktatury bezesporu byla, je celá škála“. Kopeček nabízí tuto škálu charakterizovat pro zjednodušení dvěma póly. „Na jednom z nich stojí reprezentace emocionální a sebestpotvrzující, svým charakterem dětská, svou základní strukturou mytická.“³² Do náruče takové reprezentace Kopeček umisťuje vyprávění o komunismu a fašismu jako „vládě zla“, v níž jsou lidé oběti. Na druhou stranu autor knihy pokládá „reprezentaci analytickou a sebekritickou“, jejíž východiska mají vycházet z vědomí, že zlo není mimo člověka, ale v něm, „uvnitř jeho duše“, tj. „reprezentace ve svém charakteru dospělá“.³³ Zde začíná být zřejmé, že Kopeček svoji dichotomií položil

31 JEREMY ANGNEW, KEVIN DERMOTT, *Kominternu. Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*, Praha 2012, s. 8. Na tuto informaci mě upozornil Václav Kaška.

32 MICHAL KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, Praha 2009, s. 9.

33 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 10: „Komunismus, nacismus a fašismus se odtud jeví jako organický defekt evropských dějin, jeden z možná nelegitimních, avšak nepopíratelných výsledků civilizačního vývoje Evropy, jejího bezprecedentního dějinného modernizačního a demokratizačního vzrchu, jejího politického a sociálního myšlení.“

nejen jako zjednodušený popis napětí anebo škály mezi dvěma protichůdnými teoretickými východisky (historickými reprezentacemi). Jádro zjednodušení zde spočívá v tom, že nám autor předkládá – bez odkazu na případný základ ve stávající teorii – schéma, v němž je snadné „totalitární paradigma“ generalizovat a negovat, a tak vůči němu promítnout jakoby progresivní a implicitně jediné správné výkladové pojetí diktatury. Činí tak navíc s odkazem na intencionální (jedno z vícera) chápání zla v osobní a dějinné rovině. Kopeček dále v textu deklaruje: „Předkládaná kniha by více než naplnila svůj úmysl, kdyby se stala malým příspěvkem k dějinné reflexi tohoto typu.“³⁴ Autor si zde ale „dějinnou reflexi“ ztotožňuje s historickou reprezentací, již si předtím sám zformuloval a vymezil jako tu jedinou správnou.

Za slabou stránku „revize“ považují nepřesvědčivost v deklarované kritické reflexi či upozadění skutečné kvality a kvantity „totalitárního paradigmatu“ či „totalitárněhistorického vyprávění“ jako zajisté dominantního paradigmatu v polistopadovém soudobém dějepisectví a potažmo veřejném prostoru. „Většinu“ současného vzpomínání na komunismus není možné vtěsnat do schématu, formulovaného některými revizionisty možná sofistikovane, které je ale ve výsledku spíše kolektivním soudem nad způsobem, s jakým se veřejnost vyrovnává a může vyrovnávat s obdobím komunistické diktatury. Poptávka občanů České republiky po výkladové verzi pojednávající o komunistickém režimu jako místě represe a nesvobody má být podle revizionistů účelová, neboť je staví do pozice zmanipulovaných obětí, a tak je zbavuje špatného svědomí za jejich tehdejší konformitu i oportunistus (exkulpační mechanismus). Jako manipulace veřejnosti je ale kritizována nabídka antikomunistického narativu na státně-ústavní úrovni, přičemž i on má účelový cíl: legitimizovat zvláště pravicový politický establishment.

To je ale očividně příliš zjednodušené vymezení, které nemůže korespondovat s podstatně komplikovanějším vzpomínáním na „život v komunismu“ napříč českou veřejností, zvláště v akademické, školské, politické, kulturní a mediální rovině.³⁵ V oblasti dějepisného poznání a výzkumu představuje produkce

34 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, s. 10.

35 Mnohé již bylo řečeno o změkčování obrazu života za komunismu ve filmové tvorbě a pop-kultuře, které tento obraz pomáhají vytvářet nejsilněji, jakkoli v něm každodenní témata mohou dostávat přednost jako korektní před tabuizovanými politickými aspekty – srov. JAROSLAV PINKAS, *Proměny popkulturní reflexe normalizace v české polistopadové kinematografii*, in: *Jazyky reprezentace*, (edd.) Veronika Veberová, Petr A. Bílek, Vladimír Papoušek, David Skalický, Praha 2012, s. 265.

v duchu totalitárního paradigmatu, zaměřená na popis politického soustrojí komunistického režimu, patrně „většinu“. I v tomto případě se ale nadále jedná pouze o závěr ve své povaze intuitivní a nikým neověřený a vlastně neověřitelný. Označovat dějepis termínem „dominantní“, a dokonce někoho vinit z jeho psaní na objednávku stávajícího establishmentu by znamenalo vědomé potlačování témat a přístupu menšinových v rámci stávajících historických institucí, bránění v diskusi a publikování, maření styku se zahraničím a zaměstnanecké postihy na půdě vysokoškolského a akademického dějepisectví. Že tomu tak po listopadu 1989 není a být nemohlo, nejlépe dokazuje skutečnost, že zásadní práce revidující stávající většinu historické produkce vznikly právě na této půdě, z pera zde zaměstnaných historiků a často jako dizertační práce vedené staršími historiky viněnými z nadužívání koncepce totalitárního vyprávění. Je pravděpodobnější, že revize samotná roste nikoli z odborného prozření, nýbrž s novou generací historiků a jejich nutkáním přijít ve svých absolventských a prvních významných studiích s něčím novým v pocířované a sdílené opozici vůči podle nich přežitému v nahlížení témat společensky a politicky aktuálním. Snad to souvisí se všeobecnou nespokojeností s naplňováním demokracie v České republice.

Sotva by bylo možné též tvrdit, že jsou přeslechnuty a přehlédnuty ozvěny hlasů a obraz životního stylu obyvatel tehdejšího státu, jež jsou zaznamenány v řadě pamětnických projektů zvláště v rámci orální historie. Příspěvky k sociálním a kulturním tématům nejsou odmítány na odborných konferencích. Naopak, vyvážení politicko-dějinných statí samostatnými bloky těchto témat je dobrým zvykem. Nikoli dějepisná, stále však nehlubší sonda do duše člověka za komunismu pochází od Jindřicha Kabáta, a to evidentně z antikomunistických pozic.³⁶ V množství dějepisné produkce se ztrácejí mnohdy sofistikované kontemplace historiků, kteří poukázali na rozličné způsoby a dichotomie ve výkladu poválečných dějin, například v jejich uchopení jako kontinuálních s předválečnou dobou či naopak. Totéž platí o zvažování souvztažnosti mezi makrohistorií a mikrohistorií. Tyto a jiné texty jsou důkazem dějepisné reflexe a výzkumu před revizí či mimo ni a představují již dlouhodobě inspiraci pro pochopení původu a uplatnění mocenských vztahů v českých zemích kolem poloviny 20. století.³⁷

36 JINDŘICH KABÁT, *Psychologie komunismu*, Praha 2011, s. 98.

37 Srov. J. RÁKOSNÍK, *Sověťizace sociálního státu*, s. 16. JAN KŘEN, *Rok 1945: mezník, ale jaký?*, in: *Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody*, s. 309–318; MILAN ZNOJ, *Politický systém třetí republiky a ideová úskalí jeho interpretace*, tamtéž, s. 174–184; JIŘÍ PERNES, *Kontinuita a diskontinuita ve vývoji třetí republiky*, tamtéž, s. 139–144.

Neposledně, do výkladu českých soudobých dějin zasáhli již před mnoha lety zahraniční a reflexe schopní autoři. Jsou to v Česku publikované či známé zahraniční studie, v jejichž teoretické a metodologické výbavě se zajisté neinspirovali pouze revizionisté.³⁸ Vždyť především díky rozhovorům s některými zahraničními dějepisci v médiích se mohla i laická veřejnost stručně seznámit s existencí zajímavých přístupů týkajících se toho, jak vykládat a přehodnotit poválečné dějiny v promyšlených konceptech a s reflexí rozličných prizmat, prostřednictvím nichž máme sklon tyto skutečnosti nahlížet a soudit ze současnosti.

Prostor lidskému faktoru jako hybateli dějin koneckonců věnuje též instituce, ustanovená přímo v totalitárním paradigmatu – Ústav pro studium totalitních režimů. Někdy tak její publikace činí s povzdechnutím, pro revizi typickým, že se jedná o přístup dosud opomíjený a s potřebou vyvarovat se jednoznačného výkladu: „Kniha se zabývá poměrně novým a dosud takřka nepoznaným tématem našich moderních dějin, přinášejícím ne jeden badatelský problém. Publikace podává dílčí analýzu protikomunistických aktivit v Československu 40. a 50. let a na příkladu tábořské skupiny Bayer a spol. analyzuje pohnutky a motivaci, které v tehdejší době přiváděly oponenty KSČ k protirežimnímu vystoupení. Snaží se poskytnout vyvážený pohled na problematiku, jež se v naší době stává předmětem mnohdy nevěcných a emocemi zatížených polemik.“ To není prezentace další knihy revizionistů, nýbrž publikace Martina Tichého, jak ji představuje propagační brožura ÚSTRU.³⁹

Konečně, nezapomínají soudobí dějepisci i na domácí inspirační zdroje v obecně historické rovině? O tom, jak vykládat minulost prostřednictvím historických aktérů a v intencích kulturních dějin či historické antropologie, se lze mnohé dočíst v české historiografii středověku a raného novověku, případně ve výkladech časově bližších témat.⁴⁰ V tomto ohledu je možné promýšlet paralely

38 Srov. ADRIAN VON ARBURG, *Die Besiedlung der Grenzgebiete der böhmischen Länder 1945–1950. Forschungsstand, ausgewählte Probleme und Arbeitsbibliographie*, München 2008; MURIEL BLAIVE, *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*, Praha 2011; CHAD BRYANT, *Whose Nation? Czech Dissidents and History Writing from a Post-1989 Perspective*, History and Memory 2000, s. 30–64; BENJAMIN FROMMER, *Národní očista. Retribuce v poválečném Československu*, Praha 2010; DAVID GERLACH, *For Nation and Gain: Economy, Ethnicity, and Politics in the Czech Borderlands, 1945–1948*, Pittsburgh 2007.

39 *Katalog publikací Ústavu pro studium totalitních režimů*, Praha 2011.

40 TOMÁŠ BOROVSÝ, JIŘÍ HANUŠ, MILAN ŘEPA (edd.), *Kultura jako téma a problém dějepiscův*, Brno 2006; IVO T. BUDIL, *Perspektivy historické antropologie a sociologie*, Lidé města 2001, s. 13–22; JAROSLAV ČECHURA, *Mikrohistorie – nová perspektiva dějepiscův konce tisíc*

mezi tradičním a revizionistickým přístupem například s dějepisectvím raného novověku, v domácím prostředí provázeném mimo jiné sporem o povahu absolutismu.⁴¹

* * *

Pavel Barša označil jádro Pullmannovy práce za tradiční analýzu politického diskurzu, v níž nezohlednil právě „popis každodenního života obyčejných lidí, který často probíhal relativně nezávisle na násilí režimů, v nichž žili“.⁴² Kritika je výstižným příkladem námitky, že revizionisté nemusí být v promyšlení a aplikaci teoretických konceptů souvisejících s každodenností vždy přesvědčiví ve svém záměru dostat se skrze ně na dřev „socialistické diktatury“, tj. aplikovat svá teoretická východiska ve svých dílčích studiích. Platí to již pro jejich deklarovanou iniciativu překročit chápání každodennosti jako opozita velkých dějin, panství a ideologických diskurzů, resp. vzít v potaz jejich dialektičnost a dynamiku. V pracích těchto historiků se však nejvíce nových poznatků dozvídáme opět o režimu samotném, jakkoli před námi vystupuje plastičtější a roste ze svého všednodenního podhoubí, například jako „kulturní dějiny politična“ (M. Sabrow).⁴³ Neplatí i pro zmíněné a další revizionisty to, co Jakub Rákosník

cileti? Dějiny a současnost 1/1994, s. 2–5; JOSEF GRULICH, *Zkoumání „malíckosti“ (Okolnosti vzniku a významu mikrohistorie)*, Český časopis historický 3/2001, s. 519–547; JAN HORSKÝ, *Od rétorické figury k analytické kategorii. K vývoji pojmu „kultura“ v dějepisectví 20. století*, in: *Paralely, průsečíky, mimoběžky: teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, (edd.) Lucie Střochová, Jan Horský, Ústí nad Labem 2009, s. 15–66; MILENA LENDEROVÁ, TOMÁŠ JIRÁNEK, MARIE MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2010; ZDENĚK R. NEŠPOR, JAN HORSKÝ, *Historická antropologie? Metodické problémy a paradoxy na pomezí dějepisectví, sociologie a sociální antropologie*, *Kuděj* 6/2004, s. 61–81; MARTIN NODL, *Dějepisectví mezi vědou a politikou. Úvahy o historiografii 19. a 20. století*, Brno 2007 (zvláště oddíl Inovace a inspirace); MARTIN NODL, DANIELA TINKOVÁ, *Antropologické přístupy v historickém bádání*, Praha 2007; TOMÁŠ RATAJ, *Mezi Zibrtem a Geertzem. Úvaha o předmětu kulturních dějin*, *Kuděj* 1–2/2005, s. 142–158; ALENA ŠIMŮNKOVÁ, *Ke vztahu historiografie a antropologie: Perspektivy aplikování antropologických přístupů na historický výzkum*, *Český lid* 2/1995, s. 99–111.

41 Na tuto paralelu mě upozornil Jiří David.

42 PAVEL BARŠA, *Normalizace mimo dobro a zlo. Pullmannova reinterpretace dějin pozdního komunismu trpí opačnou jednostranností než klasické vyklady: ignoruje represí*, *Lidové noviny* 25. ledna 2011.

43 M. SABROW, *Socialismus jako myšlenkový svět*, s. 203, to je „inscenace moci, kultura politických slavností, proměny obrazů nepřítelů, dominantní sémantické systémy nebo měnící se hranice vyslovitelného“.

konstatuje v případě studia sociálního státu, totiž že „čistě strukturální analýza bývá na tomto poli častějším přístupem“⁴⁴

Všimněme si konkrétněji přístupu ke každodennosti ze strany Matěje Spurného. Historik zde vyjadřuje záměr toto téma, již několikrát a důkladně podané tradičně v pracích jeho předchůdců, nahlédnout jinak, s ambicí zachytit sociální praxi a myšlenkový svět lidí v pohraničí, neboť právě v jeho kontextu se měly utvářet vztahy mezi tamními menšinami navzájem a poměr těchto ke většině, jistěže vzhledem k politickým strukturám režimu.⁴⁵ „Dobové obrazy“, tj. jak byla lidmi vnímána realita ve své rozporuplnosti, jsou zde zajímavým doplněním tradiční dichotomie oficiální ideje – realizace v praxi. Zůstává ale otázkou, do jaké míry jsou další strukturalizace reality a důraz na její rozporuplné vnímání v případě Spurného přesvědčivými: každodennost samotná zde totiž jakoby ztrácí svůj původní kontextuální rozměr světa praxe a myšlenkového světa, aby se stala tradičně líčenou rovinou (ne)realizace idejí glosovaných v situačních zprávách a dobovém tisku. Dobové obrazy ale podle něj opět zůstávají pouze odrazem reality samotné.

Pochybnosti vzbuzuje i vysvětlení a dokládání před-politické akceptace diktatury v myšlenkovém světě obyvatelstva, tzn. především toho, co za samozřejmé a normální v každodenním světě tito obyvatelé považovali a co je vedlo k (ne)akceptování režimu. Pokud přijmeme opět kritiku Pullmannovy knihy, tentokrát od Karla Hrubého, potom je v této knize problematické již pojetí „normality každodenního života“. Podle Hrubého Pullmann nezodpověděl, jaká tato normalita byla a jaké na sebe brala podoby v bezprostředně žitém světě rozličných skupin obyvatelstva, zda byla „kategorií návykovou“, tj. „žít v souladu se základními životními potřebami v mezích výchovou dosažené socializace“, anebo „kategorií intervenční“, tj. „například ideologickými směrnicemi, tj. normou vyžadovanou státní mocí“.⁴⁶ Hrubý vůbec relativizuje uvažování o každodenně pocíťované a akceptované normalitě napříč společnostmi, když pointuje: „Není normální právě to, že se myšlení, hodnocení a chování jednotlivců od sebe liší“⁴⁷

44 J. RÁKOSNÍK, *Sovětizace sociálního státu*, s. 15.

45 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 17–18.

46 KAREL HRUBÝ, *Totalita, teror a „normalita“ společnosti. Poznámky k článku Michala Pullmanna v DaS*, *Dějiny a současnost* 12/2011, s. 15: „Zda (...) je normalita závazná pro celou společnost, či je charakteru skupinového (jiná pro straníky, jiná pro nestraníky – a tady zase jiná pro ‚neutrály‘ a jiná pro třídně nebo politicky ‚podezřelé‘)? Anebo se liší podle věku: jiná pro dospělé, jiná pro mladistvé? Anebo je tím míněn jen statistický průměr množiny chování jednotlivců?“

47 K. HRUBÝ, *Totalita, teror a „normalita“ společnosti*, s. 15.

Uvažovat o každodennosti znamená uvažovat o sociálně psychologických hybatelích v životě člověka chyceného v sociální (mocenské) interakci. To je pochopitelně náročný úkol nejen pro historika, ale stejně tak pro jeho čtenáře. Přislíbené obrazy z každodenního života v tomto ohledu ale zůstávají i tak spíše tradičním dokreslováním struktur a dynamiky politických a společenských jevů a událostí, tj. atraktivními obrazy „zdola“, detaily ze života obyčejných lidí. Dosud tak chybí nabídka přesvědčivé psychosociální sondy do života člověka v diktatuře, podobné té, v níž rozvíjí podoby a aspekty socializace a normalizace v „totalitě“, avšak v nepřilíš odstíněném srovnávání se „standardní demokracií“, jak říká Jindřich Kabát.⁴⁸

Neposledně vidíme revizionisty příliš rychle utíkat k zobecňujícím závěrům a teoretizovat o veřejném mínění a společenských potřebách lidí v makrosociální dimenzi a modelech. Jednak i zde se lidé čas od času stávají neživotnou entitou (společností), která však získává vlastnosti člověka a běžně je jí přisuzováno nějaké jednání a vliv. To může dále vést k inovativně znějícím, ale snad až příliš spekulativním závěrům. Pokud jsou „většinou“ historici kritizováni revizionisty za přehlížení sociální praxe a myšlenkového světa dobových aktérů, mohou obdobně revizionisté upozadovat význam a původ restriktivní moci režimu a širší (geopolitické) konstelace. Pavel Barša a Karel Hrubý se shodují ve své kritice Pullmannovy studie v tom, že se autor ve svém výkladu dostal do „protilehlé pozice vůči dosavadní ‚mainstreamové historiografii‘, zvláště proto, že ve své revizi opomíjí represivní dimenzi normalizačního režimu, resp. zájmy jeho nomenklatur“ (P. Barša).⁴⁹ Hrubý konkretizuje, že problém s Pullmannovým pojetím je již v samotném odmítnutí pojímat normalizační režim v Československu jako totalitní, neboť v něm neměl být jako určující znak přítomen te-

48 J. KABÁT, *Psychologie komunismu*, s. 36. Nebude jistě jednoduché zvažovat, odkud je akceptování některých norem daných zvnějšíku člověkem spontánně osvojené, otevřené jeho reflexi a on s nimi třeba ex post souhlasí a odkdy, řečeno s Kabátem, „po nás [totalitní režim] cosi chce, navíc vyžaduje, abychom to sami dobře tušili, či dokonce věděli, jinak nás potrestá“ (s. 105). Kabát například odlišuje stereotypizaci, která je podle něj přirozená a odpovídá biologické cykličnosti, když pomáhá upevňovat naučené, nevyžaduje tolik energie apod., byt' to má srozumitelná negativa jako je omezení tvořivosti a pasivita. Takový stereotyp je každopádně prakticky užitečný a člověk si ho osvojí jako „spontánní cyklus“, přičemž ani nemusí tolik bránit jeho spontaneitě ve vybraných seberealizačních oblastech. Naproti tomu ovšem staví „mechanický a pasivní stereotyp“, který je diktován zvnějšíku a „dává člověku pasivní roli v přizpůsobení se podmínkám a rytmus změny je neměnný nezávisle na potřebě lidské psychiky. [...] Něco z toho je účelné, jiné, začne-li nás ovládat a manipulovat, je zhoubné.“ (s. 106).

49 P. BARŠA, *Normalizace mimo dobro a zlo*.

ror.⁵⁰ To je ale podle Hrubého zavádějící. Kritik odkazuje, že teror může být jen jedním ze znaků totalitního režimu, znakem nikoli exkluzivním a inherentním. Pullmann tak podle něj zaměňuje formální stránku struktury moci s metodou jejího uplatňování: „Totalita je určení typu koncentrace moci, teror je určení metody použití násilí a její intenzity proti opozičním silám, které legitimitu této koncentrace popírají nebo ohrožují.“⁵¹ Pro Hrubého zůstává režim KSČ až do listopadu 1989 totalitní strukturou, „byť preferoval před násilím stabilizaci pomocí vzájemného přizpůsobení“. Tedy nikoli „socialistická diktatura“, ale „totalita“, neboť zde byl naplněn podle Hrubého její ustavující znak, totiž „monopol moci v oblasti politické, ekonomické a ideologické je spojen v jedné ruce (v jednom mocenském centru)“.⁵²

Revizionisté nevycházejí z hodnotového a teoretického vzduchoprázdna, ale jejich chápání společenské reality koresponduje s modernizační (konvergenční) teorií, jejímž jádrem je teze o „socialistické diktatuře“ jako jednom z typů moderního uspořádání společnosti a státu. To samozřejmě může vzbuzovat ohrazení těch, kteří se tématu chápou jinak. Podle Barši Pullmann nejenže nevážil a ignoruje „mocenský aspekt normalizace“, recenzent též uvádí, že tehdy nešlo o společenský konsenzus, tzn. akceptaci a zvnitřnění režimu většinou obyvatelstva, nýbrž o hegemonii, „jejímž jádrem je schopnost vládnoucích představovat stávající poměry jako jediné možné a správné a jejich alternativy jako horší nebo neproveditelné či vyjadřující zájmy skupin, které se oddělily od společenského celku“.⁵³ Hrubý v tomto smyslu připomíná neoddiskutovatelné: „lidé neměli šanci ovlivnit, rozhodným způsobem záměr centra (...) nebo uplatnit nekonformní názory, chování a vkus“.⁵⁴ Na riziko upozadění kvantitativních a kvalitativních rozdílů v užití konkrétní moci ze strany režimu upozorňuje i Jakub Rákosník.⁵⁵

50 Hrubý je také autorem článku publikovaného v roce 2010, v němž vymezuje většinu obyvatelstva předlistopadového Československa jako součást opozice vůči režimu KSČ („mlčící rezistence“).

U této většiny pak nachází zdroje polistopadového antikomunismu v české společnosti – KAREL HRUBÝ, *Poznámky k českému polistopadovému antikomunismu*, Soudobé dějiny 3/2010, s. 468–476.

51 K. HRUBÝ, *Totalita, teror a „normalita“ společnosti*, s. 14: „Nepřítomnost či oslabení teroru v jiných obdobích totalitního režimu [mysleno než v 50. letech] však jeho totalitní charakter ještě nevyvrací.“

52 K. HRUBÝ, *Totalita, teror a „normalita“ společnosti*, s. 14.

53 P. BARŠA, *Normalizace mimo dobro a zlo*.

54 K. HRUBÝ, *Totalita, teror a „normalita“ společnosti*, s. 15.

55 J. RÁKOSNÍK, *Sovětzace sociálního státu*, s. 18.

Na uvedeném zodpovězení otázky „Proč tak snadno?“ lze demonstrovat riziko snad příliš zjednodušených závěrů v případě Matěje Spurného. Ten ve své knize o přístupu k menšinám rolí násilně se projevující moci neignoruje. Problematickým se ale může jevit to, jak přehodnocuje povahu a význam mocenské strategie KSČ před únorem roku 1948 a po něm: „Represivní zásahy státu a jeho úřadů jsou v mnohých případech i v 50. letech reakcí na širokou a neodbytnou společenskou poptávku.“⁵⁶ Historik zde razí tezi o přístupnosti veřejnosti násilí, a to jako poptávku, vůči níž KSČ efektně postavila svoji revoluční nabídku, přičemž tak učinila proti svým ideologickým (anti-nacionalistickým) zásadám, neboť jinak by přišla o hlasy voličů. Lze však namítnout, že je to právě každodenní život, bezprostředně žitý svět, v němž politická (ideová) nabídka vystupuje pro člověka pouze jako jeden či žádný z prostředků životní stabilizace.

Za prvé a každopádně, lidé se s koncem války radikalizovali a bránili majetek získaný legálně i nelegálně v poválečné revoluční euforii a chaosu – a volili komunisty v květnu 1946. Zároveň však velká část veřejnosti pociťovala pokračující ohrožení a existencionální tíseň jako v Protektorátu, a to především v souvislosti s přítomností Rudé armády a retribučním soudnictvím.⁵⁷ To jsou zásadní skutečnosti stavějící veřejnost proti KSČ. Sevření veřejného života opadalo po odchodu Sovětů a s koncem retribuční během let 1946 a 1947, avšak otázka „kdo s koho“ visela ve vzduchu, aby se ve druhé polovině roku 1947 stávala čím dál naléhavější a tísnivější. Únor za této situace zajisté znamenal rozehřešení pro značnou část veřejnosti, tedy i pro politicky neexponované nekomunisty a apolitickou veřejnost lačnicí po klidu a každodenní stabilitě. Znamenalo to však příčinu etablování diktatury? Nebylo by obdobně kladně a s úlevou přijato většinou lidí přesvědčivé volební vítězství nekomunistických stran, kdyby k němu došlo v květnu 1948?⁵⁸

56 M. SPURNÝ, *Nejsou jako my*, s. 339.

57 Jak je všeobecně přijímáno a dokázáno, retribuce byla zneužívána k vyřizování osobních sporů a vedla k ostrážitosti mezi lidmi. K ukončení retribuční došlo na jaře roku 1947 – srov. B. FROMMER, *Národní očista-retribuce v poválečném Československu*, s. 281–282.

58 Jedině pečlivý průzkum veřejného mínění může dát přesvědčivou odpověď, zda náznaky o opadnutí radikálních nálad a očekávaný volební propad komunistů (odhadovaný již pro květen 1946) skutečně odpovídaly realitě, či jsou spíše projevy zbožného přání tehdejších nekomunistů a mezi nimi prezidenta Beneše. Zvláštní roli v tomto ohledu hraje kauza zrušení Ústavu pro veřejné mínění operujícího s předvolebním průzkumem měsíc před únorovým pučem.

Za druhé, nelze uvažovat o nastolení diktatury KSČ mimo (geo)politickou dimenzi. Pokud Spurný nelíčí počátky diktatury, jak uvádí přebal jeho knihy, „tradičně, jako mocenské vítězství jedné strany v únoru 1948 a import ze Sovětského svazu“, zajisté tím nemíní, že je možné ve snaze pochopit únorový puč napříště ignorovat nespornou historii jeho plánování špičkami KSČ v napojení na Moskvu, včetně taktiky provedení převratu, tzn. účelově vedené diskreditační kampaně, kumulace moci obsazováním míst ve státní správě a hospodářství, infiltrace nekomunistických stran, odborů a jednotných organizací, zpravodajské činnosti, podřizování se příkazům ze SSSR.⁵⁹

* * *

Dříve než se pokusím zhodnotit přínos revize v závěru, stručně si všimněme, jak svůj dějepisný cíl vysvětlují autoři, jejichž práce se dočkaly publikování v nedávné době a které jmenuje Pullmann „jako příklady důležitého posunu v české historiografii soudobých dějin“, a to „směrem k intelektuálním a sociálním dějinám“.⁶⁰ Jan Mervart v knize *Naděje a iluze* deklaruje svůj záměr jako kritické přehodnocení obrazu šedesátých let jako „zlaté éry“. Tehdejší obrodné procesy jsou podle něj spíše důsledkem ideologické krize režimu, procož je jeho cílem „přiblížení těchto procesů jako neustálého zápasu určitých složek společnosti s komunistickou mocí, jejími orgány a činiteli, kteří se navzdory ideologickému oslabení v polovině 60. let snažila [tzn. moc, zde jako synonymum pro režim] stůj co stůj udržet kontrolu nad všemi sférami společenského života“.⁶¹ S podobným důrazem na režimní struktury formuluje svůj přístup k tématu i Jiří Knapík v knize *V zajetí moci*, aby jej předložil jako „politické dějiny poúnorové kultury“, a to nikoli ve smyslu „kultury“, nýbrž jako „součást klasických politických dějin“.⁶² Petr Šámál (*Soustružníci lidských duší*) si klade za úkol zmapovat pokus

59 Srov. KAREL KAPLAN, *Pět kapitol o únoru*, Praha 1997; FRANTIŠEK HANZLÍK, *Únor 1948: Výsledek nerovného zápasu. Tajné služby na cestě k moci*, Praha 1997.

60 M. KOPEČEK, *Hledání ztraceného smyslu revoluce*, VÍTĚZSLAV SOMMER, *Angažovaná dějepisectví*, Praha 2012; BOHUMIL JIROUŠEK, *Josef Macek: Mezi historií a politikou*, Praha 2004; JIŘÍ KNAPÍK, *V zajetí moci: kulturní politika, její systém a aktéři 1948–1956*, Praha 2006; PETR ŠÁMAL, *Soustružníci lidských duší. Lidové knihovny a jejich cenzura na počátku padesátých let 20. století*, Praha 2009; JAN MERVART, *Naděje a iluze. Čeští a slovenští spisovatelé v reformním hnutí šedesátých let*, Brno 2011; FILIP POSPÍŠIL, PETR BLAŽEK, *Vraťte nám vlasy*, Praha 2010; J. RÁKOSNÍK, *Sovětizace sociálního státu*, M. PULLMANN, *Život v komunistické diktatuře*, s. 15.

61 J. MERVART, *Naděje a iluze*, s. 12.

62 J. KNAPÍK, *V zajetí moci*, s. 13.

o ovládnutí, radikální proměnu a mocenské využití veřejných knihoven, k němuž došlo v Československu na přelomu 40. a 50. let 20. století.⁶³ Skutečnost, že koncepty a přístupy vztahované k subkulturám a kontrakulturám apod. dosud nebyly aplikovány na společnosti „východně od železné opony“, nám připomíná Filip Pospíšil v knize *Vraťte nám vlasy* ve svém pojednání o režimní akci proti tzv. „vlasatcům“ z roku 1966. Jako úkol si stanovil doložit a zdokumentovat tezi, že režim se snažil kampaní získat i „nekomunistické vrstvy společnosti“, a to tím, že hrál na jí sdílené „hodnoty maloměstácké společnosti“.⁶⁴ Podle Vítězslava Sommera (*Angažované dějepiscectví*) se již objevují práce, které se nezabývají jen „dějinami represí nebo činností politických elit“, a roste zájem o sociální dějiny či každodennost, byť méně o téma, které si zvolil on: vývoj dějepiscectví. Sommer cíl své studie zobecňuje jako úsilí „analyzovat proces vzniku jistého historického vědění z perspektivy sociálně-konstruktivistického pohledu na problematiku vědeckého poznání“.⁶⁵

Závěr

Dějepisci, jejichž studiím jsem přiřkl význam revize dominantního výkladu historických skutečností spojených s nástupem a fungováním diktatury KSČ po druhé světové válce, mohou zajisté přispívat k lepšímu poznání příčin a povahy této diktatury. Je tomu tak především z toho důvodu, že k tomuto poznání přistupují s vědomím, že mezi strukturami diktátorského režimu a jednáním obyvatel existuje vzájemně se ustavující souvztažnost. Povahu režimu obvykle chápou jako dynamické působení mocenských vztahů v každodenním světě lidí, tj. v jejich sociální praxi a myšlenkovém světě. V tomto ohledu nám revize rozšiřuje možnosti odpovídat na otázku, proč se mohl únor 1948 odehrát tak snadno, tedy proč česká veřejnost podpořila ve své většině KSČ, když strana po válce monopolizovala a upevňovala vládní moc ve státě, či proč veřejnost alespoň zůstala v tomto ohledu pasivní. Revize působí jako pomyslný val proti příliš rychlým závěrům o zmanipulovaných a terorizovaných lidech-obětech, o stup-

63 P. ŠÁMAL, *Soustružníci lidských duší*, s. 9.

64 Konkrétně mělo být stíhání a vylučování nonkonformní mládeže z veřejného prostoru pro širou veřejnost přijatelné proto, že přítomnost této mládeže měli považovat za ohrožení jejich vlastních hodnot a norem, které vycházely z „hodnot maloměstácké společnosti“ – srov. F. POSPÍŠIL, P. BLÁŽEK, *Vraťte nám vlasy*, s. 24.

65 V. SOMMER, *Angažované dějepiscectví*, s. 16.

ňující se konformitě veřejnosti a atomizaci společnosti. Přitom únor 1948 mohl pro většinu obyvatelstva znamenat pouze omezený zásah do všednodenní rutiny a nerezonoval mu jako dějinný zlom mezi minulostí (dobrem) a budoucností (zlem). Naopak, bez ohledu na politické přesvědčení mohli lidé únorové události uvítat jako katarzi po společenském a politickém provizoriu po květnu 1945, tolik odmítaném jako pokračování nestability z let před rokem 1945. Revizionisté nám právem připomínají, proč je dobré obrátit pozornost ke každodennímu světu dějinných aktérů, neboť politické události a poměry se odrážejí a zesilují právě tam, v sociální praxi a smýšlení obyvatelstva. Hledat klíč k porozumění diktatuře též v sociálních a kulturních dějinách má svůj smysl.

Přijde-li na slabé stránky revize, první okruh námitek jsem vymezil v rovině teoretické argumentace historiků, kteří se revize chápou. Jako problematické se mi jeví přílišné zaujetí či předpojatost, s jakými se vůči revidovanému vymezují, že se tak děje se schematickou dikcí. Obvykle v binárním modelu na jedné straně předkládají zjednodušený obraz stávajícího výkladu jako „totalitárního paradigmatu“, aby vůči němu mohli na straně druhé předložit vlastní přístup jako součást nového výkladového proudu, a to v hodnotovém protikladu jako teoreticky vyspělejší a metodologicky funkčnější. Je možné souhlasit s Petrem Zídkem, který tvrdí (rok před kampaní „Proti ztrátě paměti“), že existují „mnohé aktivistické skupiny v oblasti tzv. politiky paměti, jež dokonce organizují kampaň, které mají vyvrátit celkem rozšířený názor, že minulý režim měl i své klady“.⁶⁶ To, že takové skupiny mají na tuto politiku vliv dominantní a že tak činí na objednávku, ale není možné dokázat.

Revizionistům může hrozit to, co sami kritizují na revidovaném: kritická východiska poznání a dějepisné reflexe se mohou stát omezenými jejich potřebou vymezit a hájit hodnotové postoje a názory, tj. stávají se omezenými paradigmatem revizionistickým. To by ostatně odpovídalo závěrům Thomase S. Kuhna o vývoji vědy, jak je ve své studii o angažovaném dějepisectví připomíná Sommer, totiž že tento vývoj není lineární, ale pohybuje se v cyklech, kdy – zjednodušeně řečeno – jedno paradigma nahrazuje ve vědecké revoluci druhé.⁶⁷ Akceptovat revizi jako další stupeň dějepisného přístupu ale nemusí být pro další historiky jednoduché, právě proto, že se jim předně jeví jako projekce, nové dogma a především módní záležitost. Jiří Suk glosuje ohrazování se proti „pře-

66 PETR ZÍDEK, *Z proletářů se po roce 1948 staly střední vrstvy*, Lidové noviny 28. duben 2012, s. 27.
67 V. SOMMER, *Angažované dějepisectví*, s. 29–31. Na tento odkaz mě upozornil Václav Kaška.

konané teorii totalitarismu jako vyhánění jednoho binárního přístupu jiným“. Suk však zachází ještě dál. V přístupu některých revizionistů shledává politické zatížení.⁶⁸ Vítězslava Sommera, jehož záměrem není podle jeho vlastních slov „oživovat marxismus“, Jiří Suk považuje za zástupce „metodologické revize“ a přiznává mu kritické důvody vymezení tématu jeho knihy a tam předložený výklad vysoce cení. Avšak existuje podle něj i revize „politická“, k níž řadí ty autory – zde s odkazem na Mervarta a Pullmanna – jejichž odborný výklad je údajně ovlivněn jejich politickými (levicovými) názory. Vyslovuje tak nahlas názor, že někteří revizionisté mají snahu legitimizovat určitý pohled na listopadové poměry skrze normativně zatížený dějepisný výklad, tzn. že jeho nositelé nadřazují odbornému popisu historické reality a popisu toho, jaký svět nejspíše byl, své morální a politické hodnoty, když nám předepisují, jaký by svět měl být. Ať se jedná o skutečnost či nedorozumění, zůstává faktem, že revizionisté se mohou snadno dostat do pozice, již kritizují u autorů písícičích v „totalitárním paradigmatu“ – přesvědčivost a věrohodnost jejich dějepisného výkladu snižuje jejich potřeba promítnout do něj explicitně vlastní politické ideje a zájmy.

Budiž závěrem zdůrazněno, že s čistě revizionistickým přístupem se u vzpomínutých historiků-revizionistů setkáme obvykle stejně jenom v jejich teoretických úvodech. Přijde-li na historiky a jejich práce vzpomínuté v tomto textu, lze uzavřít, že ve svém vlastním výkladu historických skutečností přebírají zažitý pozitivistický výklad soudobých dějin, aby s větší či menší invencí zdůraznili některý z aspektů dějin idejí či moci v rovině sociální praxe zúčastněného obyvatele. Ostatně nesmělé posouvání předmětu studia diktatur do sociálních a kulturních dějin neznamená ignorovat dějiny politické. Snad právě revizionisté v dialogu s ostatními historiky dokáží v rámci tohoto studia překročit hranice škál vymezených jako napětí mezi totalitárním a revizionistickým výkladovým pólem. O možnostech v tomto směru se zmiňuje například Jakub Rákosník, když hovoří o existenci post-revizionistických trendů v historiografii Sovětského svazu, jejichž nositelé jdou nad tradiční vymezování dvou poloh odvislých od uvažování o totalitarismu: „Zatímco revizionisté se soustřeďovali zvláště na studium každodenní praxe obyčejných lidí a skupinových zájmů maskovaných jazykem ideologie, usilují post-revizionisté o znovuzavedení kategorie ‚moci‘ do analýzy sovětského režimu, aniž by však upadli zpět do tradičního schématu

teorie totalitarismu, předpokládající jednosměrné působení všemohoucího totalitního režimu proti indoktrinované a atomizované mase občanů.⁶⁹

Výše předložené a nutně zobecněné závěry by neměly přebít skutečnost, že obrátily pozornost k důležitým sociálním a kulturním tématům. Za uvážení stojí i názor, že komunistická diktatura představuje jeden z příkladů selhání pomyslného projektu moderny, tzn. realizace osvícenských idejí, a to, suše řečeno, pro nahromadění negativ spojených s jeho radikálním uskutečňováním ze strany ideologických extremistů a uzurpátorů vládní moci v rámci KSČ. Znamenalo by to připustit genetickou shodu doby před listopadem 1989 a po něm a nestavět mezi ně hradbu. V tomto případě by ale nešlo o srovnávání těchto dob, nýbrž o porovnávání, tzn. o poznávání, jak a v čem má společensko-politická struktura a dynamika daného režimu vliv na sociální praxi a myšlení kvalitativně, zejména v rovině osobních svobod a sociálních jistot populace: poznávat a snažit se pochopit „žít v komunismu“ a po něm jako mohutný socializační (normalizační) proces v kontextu moderny může ve výsledku přednést přesvědčivé soudy, v čem konkrétně se společenské uspořádání po roce 1989 začalo postupně či rázně odlišovat od toho před ním, a tudíž kde a jak je skutečně lepší, anebo nikoli.

69 „Post-revizionisté zároveň ideologii nechápou pouze jako zástěrku skupinových zájmů, nýbrž zdůrazňují, že ideologie je pro formulaci těchto zájmů konstitutivní.“ Jakub Rákosník o nich hovoří v recenzi knihy KENNETHA M. PINNOWA *Lost to the Collective. Suicide and the Promise of Soviet Socialism, 1921–1929* z roku 2010 – JAKUB RÁKOSNÍK, *Sebevražda a budování socialistické diktatury*, Dějiny a současnost 2011, č. 9, s. 8; TÝŽ, *Sověťizace sociálního státu*, s. 18, reflektuje nastíněné výkladové škály v kontextu současné historiografie, pro niž má být příznačné napětí mezi „strukturálně orientovanými přístupy, kladoucími důraz na studium ekonomických, politických a právních struktur, a kulturistickými přístupy, soustředícími se na mentální horizonty historických aktérů“. O post-revizionismu jako půdě, na níž se vedou diskuse o povaze „komunistické diktatury“ v „západním odborném světě“, dnes hovoří sám Pullmann v odpovědi Karlu Hrubému – M. PULLMANN, *Ještě k modelu totalitního panství. Odpověď na text Karla Hrubého v DaS 3/2012*, Dějiny a současnost 2012, č. 4, s. 15.